

חגי א': הקמת בית המקדש השני כנגד כל הסיכויים

מורן גאם הכהן

הקדמה

בעקבות הצהרתו של כורש בשנת 538 לפנה"ס מגיעים לירושלים וסביבותיה שבי ציון. הם נתקלו בקשיים רבים אשר עמדו להם לרועץ בדרכם להגשים את חלומם – הקמת בית המקדש השני בירושלים: קשיים כלכליים, התנכלויות חוזרות ונשנות של תושבי המקום וקשיים שהערים עליהם השלטון הפרסי. כל אלה הביאו לידי כך, שבניית בית המקדש התעכבה למשך למעלה מחמש עשרה שנה. אולם בשנת 516 לפנה"ס קורה דבר מופלא - שבי ציון מצליחים לסיים את בנייתו של המקדש כנגד כל הסיכויים ובכך להגשים את חלומם הנכסף. כיצד ייתכן כי שבי ציון הצליחו להגשים את חלומם זה, חרף המכשולים הרבים? האם השלטון הפרסי סייע להם בכך? האם מדובר בנס אלוהי או שמא מדובר בכוחה של הנהגה? על כך ננסה להשיב במאמר זה, אך בטרם נידרש לכך, הבה נחזור בזמן ארבע שנים קודם לכן...

ארבע שנים קודם לכן: מה אומר העם – מדוע אינו בונה את המקדש?

בְּשָׁנַת שְׁתַּיִם, לְדָרְיוֹשׁ הַמֶּלֶךְ, בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁשִׁי, בְּיוֹם אֶחָד לַחֹדֶשׁ--הָיָה דְבַר-ה' בְּיַד-חֲגִי הַנְּבִיא, אֶל-זַרְבָּבֶל בֶּן-שָׂאֲלֻתְיָאֵל פַּחַת יְהוּדָה, וְאֶל-יְהוֹשֻׁעַ בֶּן-יְהוֹצָדָק הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל, לֵאמֹר (חגי א' 1)

ארבע שנים בטרם הושלמה בנייתו של בית המקדש השני בירושלים, בשנת 520 לפנה"ס, כשהעם מצוי בשיא ייאושו בשל הקשיים העצומים בהם נתקל בדרך להגשמת חלומם, מגיע חגי הנביא ומציג בפניהם את נבואתו.

הָעַם הָזֶה אָמְרוּ, לֹא עֵת-בָּא עַת-בֵּית ה' לְהִבְנוֹת. (חגי א' 2)

כמו יחזקאל בפרק י"ח המתמודד עם אימרת העם כך גם חגי מתייחס לאימרה רווחת בעם, שניתן כמעט לעצבה כ"סלוגן":

לֹא עֵת

בָּא עֵת

בֵּית ה' לְהִבְנוֹת.

היינו מצפים כי נוכח הקשיים עימם שבי ציון נאלצו להתמודד בתקופה זו, הנביא הקם לנבא בפניהם יפתח את דבריו במילות עידוד וחיזוק. אך להפתעתנו חגי פותח את נבואתו בדברי תוכחה. לטענתו של חגי תירוצו העיקרי של העם, לכך שאין להמשיך בבניית בית המקדש הינו כי עדיין לא הגיעה השעה לכך.

האם חגי הנביא צדק? האם אכן היה מדובר בתירוץ שיש לבטלו או שמא בסיבה הגיונית ומנומקת לכך שעדיין לא הגיעה העת לסיים את בנייתו של בית המקדש.

"...ואם לא היום ואם לא מחר אז מחרתיים..."

ניתן להבין את טענת העם כי עדיין לא הגיעה השעה לבנות את בית המקדש, נוכח קשיים כלכליים מציאותיים שחוו בארץ עקב בצורת חמורה. לפיכך ניתן לפרש את דבריהם כי קשיים אלה מהווים סימן לכך שכנראה עדיין לא הגיעה השעה לבניית בית המקדש.

אפשרות נוספת להבנת דברי העם היא, כי נוכח הקשיים הכלכליים שעיימם התמודדו לא היה ביכולתם להקים מקדש מפואר כבימי שלמה, ועל כן הם העדיפו לדחות את בנייתו לימים טובים יותר. אנו גם יודעים מעזרא ד', שבנוסף לקשיים הכלכליים של שבי ציון, הם עמדו בפני התנכלויות אלימות ודיפלומטיות מצד צרי יהודה ובנימין. אלה הפריעו ועיכבו את מלאכת הבנייה ושלחו איגרות לחצר המלוכה הפרסי המדווחות כי בני יהודה מורדים באימפריה.

למה חגי לא מתייחס לסיבות כבדות המשקל הנ"ל? מה חגי רוצה מהעם???

חגי אינו מקבל את טיעונו של העם: כי עדיין לא הגיעה השעה לבניית בית המקדש. הוא מוכיח את האומרים כך באמצעות השאלה הרטורית הבאה: הַעֵת לָכֶם אַתֶּם, לְשֵׁבֶת בְּבֵיתְכֶם סְפוּנִים--וְהַבֵּית הַזֶּה, חָרַב?! (חגי א' 4) בדברים אלה נוזף חגי בעם על כך שכל אחד דואג להקמת ביתו הפרטי בעוד ביתו של ה' כלומר בית המקדש, נותר חרב.

אין ספק כי דבריו של חגי בראשית נבואתו בפני העם, הינם מפתיעים ביותר, שכן היינו מצפים מנביא המנבא בתקופה רצופת קשיים מאין זו, לעודד ולחזק את רוחו של עמו ולא להטיח בפניהם האשמות ודברי תוכחות ובכך לרפות את ידם, זאת לאחר שספגו התנכלויות ועלבונות הן מתושבי המקום והן מן השלטון הפרסי.

האם חגי מנותק מן המציאות?

אפשר שדבריו התובעניים של חגי כלפי העם, עשויים להעיד על כך כי הוא אינו מודע לקשיים האובייקטיביים שעיימם התמודדו שבי ציון ובכללם הקשיים הכלכליים. אולם לאור הנאמר בפסוקים הבאים נראה כי חגי אכן מודע לקשיים אלה

הַיְעָתָה, כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת: שִׁימוּ לְבַבְכֶם, עַל-דַּרְכֵיכֶם. וְזָרַעְתֶּם הַרְבֵּה וְהָבֵא מְעֵט, אֲכוּל וְאִין-לְשִׁבְעָה שְׁתוּ וְאִין-לְשִׁכְרָה, לְבוֹשׁ, וְאִין-לָחֵם לוֹ; וְהַמְשַׁתְּכֶר--מְשַׁתְּכֶר, אֶל-צָרוֹר נְקוּב. (חגי א' 5-6)

חגי מכיר, אם כך, היטב את הקשיים עימהם מתמודד העם.

האם חגי בא לזרוע מלח על הפצעים של העם?

בדברים שלעיל חגי מתאר את מצבם הכלכלי הקשה של שבי ציון. הוא מבקש מהם להתבונן במצבם ולתת את דעתם על כך. תיאורו של חגי, נוגע לכלל תחומי החיים של החברה החקלאית. חגי טוען, כי על אף שהרבו

לזרוע, הם מיעטו לקצור את התבואה ועל כן סבלו ממחסור במזון. גם הבציר היה דל, על כן אין די יין לשתות לרוויה וכך גם ביחס לגז הצאן, מה שמסביר את הקושי להתכסות בבגדים, אשר יגנו על הגוף מנזקי מזג האוויר. בהמשך חגי מתייחס למצבו של העובד השכיר, שהינו חסר קרקע. לדבריו של חגי, אף על שהוא מקפיד לשמור על שכרו בצרור (בכיס שמיועד לכך), כספו אובד לו במהירות, כאילו היה הצרור מנוקב, זאת בשל יוקר המצרכים.

כיצד ניתן להבין את דבריו של חגי לעם? מדוע הוא מזכיר להם את מה שהם כבר יודעים? הלא הם חווים יום יום על בשרם, את הרעב הקשה ואת חיי המחסור והעוני? האם זוהי דרכו לסייע להם?

ההיפוך המדהים של סיבה ומסובב

י על-כן עליכם, כלאו שמים מטל; והארץ, כלאה יבולה. יא ואקרא חרב על-הארץ ועל-ההרים, ועל-הדגן ועל-התירוש ועל-היצהר, ועל אשר תוציא, האדמה; ועל-האדם, ועל-הבהמה, ועל, כל-יגיע כפיים. (חגי א 10-11)

בפסוקים שלפנינו חגי טוען במפורש, כי בשל התמקדותם של שבי ציון בבניית בתייהם הפרטיים, בעוד שהם מזניחים את משימת הבנייה של בית המקדש, ה' החליט להענישם: השמיים כלאו טל עליכם הבצורת פגעה בבני האדם בצומח ובחי כאחד. את ענישתו של ה' לעם, ניתן לשייך לדפוס הענישה הנפוץ במקרא – מידה כנגד מידה. ה' מחריב את הארץ - ואקרא חרב, משום שביתו שלו נותר על חורבותיו - יען ביתי אשר-הוא חרב.

בדברי חגי ניתן למצוא הקבלה בין תיאור ענישתו של ה' את שבי ציון המוצג בחגי, לבין תיאורן של הקללות המוצגות בדברים כ"ח. הקבלה זו עשויה לשפוך אור על ראשית דבריו של חגי בנבואתו, שבהם הוא מתאר את מצבם הכלכלי הקשה של העם:

כך למשל בדבריו של חגי ביחס לקצירת התבואה המועטה זרעתם הרבה והבא מעט (חגי א' 6) מהדהדת הקללה זרע רב תוציא השדה ומעט תאסף (דברים כ"ח 38) וכך גם בדבריו בנוגע לצימאון של העם שנתו ואין-לשכרה (חגי א' 6), מהדהדת הקללה כרמים תטע ועבדת יין לא-תשתה ולא תאגר (דברים כ"ח 39). המצב הכלכלי הירוד איננו מקרי, אם כך; זהו פועלו של ה' המגיב אל העם. אין מדובר, אפוא, בתיאור אובייקטיבי של מצבם, אלא בתיאור מגמתי בעל מסר חינוכי דידיקטי, לפיו נרמז כי מצבם הינו פועל יוצא של קללה אלוהית, הבאה עליהם משום שלא נהגו כשורה כלפי אלוהיהם. בדברי חגי מהדהדת הדיאלקטיקה של קללה וברכה, שכן עם ייסוד בית המקדש יאמר חגי במפורש מן-היום הנה אברך. (חגי ב' 19).

עד כה שמנו לב לכך כי חגי רומז לשבי ציון בדרכים שונות, כי מצבם הקשה נגרם כתוצאה מהתנהלותם והסיבה מוצגת בגלוי:

ט פְּנֵה אֶל-הַרְבֵּה וְהִנֵּה לְמַעַט, וְהִבַּאתֶם הַבַּיִת וְנִפְחָתִי בּוֹ: יַעַן מָה, נָאִם ה' צְבָאוֹת--יַעַן בַּיִתִּי אֲשֶׁר-הוּא חָרַב, וְאַתֶּם רְצִים אִישׁ לְבֵיתוֹ. (חגי א' 9)

הסיבה למצבם הקשה של שבי ציון נובעת מכך שבית המקדש השני לא הוקם. בראשית דבריו חגי חוזר על תיאור מצבו הכלכלי הקשה של העם וטוען כי על אף שהעם ציפה (פְּנֵה) לקצור יבול רב, הוא הופתע לגלות כי הכמות שקצר הינה זעומה (וְהִנֵּה לְמַעַט). אפשרות נוספת להבנת הנאמר בתחילת הפסוק, היא כי תקוותו של העם ליבול מרובה, אף הביאה אותם לידי כך שלמרבה האירוניה הם פינו לו מקום מיוחד בביתם אך לו נזדקקו לכך בסופו של דבר.¹

על פי המשך הפסוק ניתן להבין כי ה' הוא הגורם למצבו הכלכלי הקשה של העם, (הוא זה הנוסף בתבואתם או השורף את תבואתם) זאת משום שביתו לעומת בתיהם הפרטיים עדיין לא קם. יַעַן מָה, נָאִם ה' צְבָאוֹת--יַעַן בַּיִתִּי אֲשֶׁר-הוּא חָרַב, וְאַתֶּם רְצִים אִישׁ לְבֵיתוֹ (חגי א' 9).

בדברי חגי גילוי מפתיע - הוא היפך את הסיבה והתוצאה. למעשה, הוא טען, כי מצבו הכלכלי הקשה של העם איננו הסיבה לאי הקמת המקדש אלא תוצאה מכך שבית המקדש עדיין לא הוקם. שלא כדברי העם הרואים בנסיבות הכלכליות גורם לעיכוב בבניית הבית, טוען חגי כי בנייה מיידית של הבית היא שתביא לשינוי המצב הכלכלי.

אם אין לחם תאכלו קרקר

לא זו בלבד שחגי מודע היטב למצבם הכלכלי הקשה של שבי ציון, שהרי תיארו לפרטי פרטים בפסוקים הקודמים, אלא שבהמשך נבואתו, הוא קורא להם לעשות מעשה מפתיע, שלכאורה, לא נראה כי עשייתו היא זו שתביא מזור למצבם. על פי הנאמר שם חגי דורש משבי ציון, להמשיך במלאכת בניית בית המקדש. את דרישתו זו הוא מנמק בכך שזהו הרצון האלוהי.

ז כֹּה אָמַר, ה' צְבָאוֹת: שִׁימוּ לְבַבְכֶם, עַל-דַּרְכֵיכֶם. ח עֲלוּ הָהָר וְהִבַּאתֶם עֵץ, וּבְנוּ הַבַּיִת; וְאַרְצָה-בּוֹ וְאֶכְבַּד (וְאֶכְבְּדָה), אָמַר ה'. (חגי א' 8-7). אפשר שכאן מתמודד חגי עם נימוק נוסף שבגללו מעכב העם את הבנייה.

חגי מפרט באופן מעשי את דרישתו מהעם להקים את בית המקדש. הנחייתו היא שיעלו ההרה ויכרתו עצים מן ההר, על מנת לבנות באמצעותם את בית המקדש. בדברים אלה חגי דוחה טיעון נוסף שקרוב לוודאי העם

¹ אפשרות פרשנית זו תתכן, אם נבין את משמעותה של המילה פְּנֵה, במשמעות של פינוי מקום, כך למשל בפסוק שלפנינו וַיֹּאמֶר בּוֹא בְרוּךְ ה' לְמָה תַעֲמִד בְּחוּץ וְאָנֹכִי פְּנִיתִי וּמְקוֹם לְגִמְלִים (בראשית כ"ד 31). בהמשך דבריו טוען חגי, כי משום שהתבואה המעטה שנקצרה שימשה את העם לזמן קצר כל כך, נדמה היה שברגע שהביאה לביתם מישהו נשף בה (וְנִפְחָתִי בּוֹ) והעלימה. אפשרות פרשנית נוספת היא, כי נדמה שמישהו שרף את התבואה הזעומה ברגע שהובאה לביתם. פרשנות זו תתכן אם נקבל את משמעות המילה נִפְחָתִי כלשון מקוצרת לביטוי 'נפחתי אש', המופיע למשל בישעיה (הִנֵּה) אָנֹכִי בְּרָאתִי חֶרֶשׁ נֶפֶחַ בְּאֵשׁ פָּחַם וּמוֹצִיא כְּלִי לְמַעֲשָׂהוּ וְאָנֹכִי בְּרָאתִי מְשַׁחִית לְחַבֵּל (ישעיה נ"ד 16).

משמיע, על מנת לנמק את הפסקת מלאכת הבנייה (זאת בנוסף לטיעון כי עדיין לא הגיעה השעה לכך): לפיו אין בידיהם את המשאבים הנחוצים לבניית מקדש. שלא כשלמה המלך אין באפשרותם של שבי ציון להזמין את ארזי הלבנון המשובחים על מנת לבנותו (מל"א ה' 20). שאיפות כאלה היו לשבי ציון בעבר, כפי המסופר בספר עזרא, בהקשר לטקס הנחת יסודות המקדש, שבו תמורת כסף מזון ושמן, ביקשו לרכוש ארזים מן הלבנון (עזרא ג' 7).

באמצעות הוראתו של חגי, כי על העם לכרות את העצים מהר הזיתים, הוא למעשה מאפשר להם להסתפק בחומרי בנייה זולים ונגישים יותר.

לרצות או לרצות? זו השאלה!

חגי מבקש לשכנע את העם כי ה' הוא זה שמעוניין בבניית בית המקדש. הוא אף אומר זאת במפורש בפס' 8: **וְאַרְצָה-בוּ וְאֶכְבֵּד (וְאֶכְבְּדָה) אֲמַר ה'.** למילה אַרְצָה ישנה משמעות נוספת מלבד זו המובנת כרצון. המשמעות השנייה היא כי מדובר בכך שה' יתרצה, על ידי מעשה כלשהו ויהיה שבע רצון מיראיו. כך למשל ניתן ללמוד מן המקור ביחזקאל, שבו מובן הפועל 'ארצה' כקבלת הקורבן שהוקרב לה': **בְּרִיחַ נִיחַח אַרְצָה אֲתֶכֶם בְּהוֹצִיאִי אֶתְכֶם מִן-הָעַמִּים וְקִבַּצְתִּי אֶתְכֶם מִן-הָאֲרָצוֹת אֲשֶׁר נִפְצַתֶם בָּם וְנִקְדַּשְׁתִּי בְּכֶם לְעֵינֵי הַגּוֹיִם (יחזקאל כ' 41).**² אם נקבל את הפרשנות הזאת, לפיה בנייתו של בית המקדש תביא לידי ריצויו של ה', נבין כי למעשה חגי רומז לעם שה' אינו מרוצה בשלב זה מהתנהלותם. רושם זה אף משתמע משימושו החוזר של חגי בנבואתו, בביטוי הייחודי לו **שִׁימוּ לְבַבְכֶם, עַל-דְּרָכֵיכֶם** (חגי א' 5, 7). משמעותו של הביטוי מלבד זו שצוינה לעיל, כי על שבי ציון להתבונן במצבם הקשה, היא כי רצויו שיערכו מעיין "חשבון נפש" וישאלו את עצמם מדוע באה עליהם כל הפורענות הזאת?

מה קדם למה המקדש או המוסר?

דברי חגי בנוגע לחשיבותו של בית המקדש מעוררים תמיהה נוכח דבריהם של נביאים שקדמו לו. חגי רואה בהקמת המקדש חזות הכל. לטענתו, עצם הקמתו של בית מקדש, תביא לידי ברכתו של האל ובכך יבוא הקץ על סבלו של העם והוא יוכל לשקם את חייו בארץ. בניגוד לתפיסה זו, הנביאים שפעלו בתקופת הבית הראשון, טענו כי בית המקדש והפעילות הפולחנית המתבצעת בו, הינם משניים בחשיבותם, וערכי המוסר והמצוות שבין אדם לחברו - הם העיקר. כך למשל הנביא עמוס המנבא על ממלכת ישראל כמאה שנה בערך לפני חורבנה, טוען כי ה' אינו מעוניין בעבודתו הפולחנית של העם, הכוללת הקרבת קורבנות חג וטקסי שירה ונגינה הנלווים לכך, כל עוד הוא לא יכונן משפט צדק בקרבם:

² חיזוק לפרשנות זו עולה מכך שבמקרא מופיע הפועל 'רצון', אף כברכה וחסד אלוהי (דברים ל"ג 23, ישעיה ס' 7). לפיכך אם חגי טוען כי בניית בית המקדש תביא לידי ברכה, משתמע מכך כי המצב הנוכחי בא כקללה, כפי שנראה בהמשך באופן מפורש.

כא שְׁנֵאתִי מְאֹסֶתִי חֲגִיכֶם וְלֹא אָרִיחַ בְּעֶצְרֵיכֶם. כִּבְּכִי אִם-תִּעְלוּ-לִי עֲלוֹת וּמִנְחֹתֵיכֶם לֹא אֶרְצֶה וְשָׁלֵם מְרִיאֵיכֶם לֹא אֶבִּיט. כִּג הָסֵר מֵעָלַי הַמֶּזֶן שֶׁרִיחַ וְזָמֵרְתָּ נְבִלָיָה לֹא אֶשְׁמַע. כִּד וַיִּגַּל כַּמִּים מִשְׁפָּט וּצְדָקָה כְּנַחַל אֵיתָן. (עמוס ה' 21-24).

וכך גם ישעיה הנביא בן דורו של עמוס המנבא על יהודה, אשר טוען כי רק שמירה על הערכים המוסריים שבין אדם לחברו, תביא לידי כך שה' יקבל את עבודתו הפולחנית של העם:

טו וּבְפָרְשֵׁיכֶם כְּפִיכֶם אֲעֵלִים עֵינַי מִכֶּם גַּם כִּי-תִרְבוּ תִפְלֵה אֵינְנִי שְׁמַע יְדִיכֶם דְּמִים מְלֵאוּ.
טז רַחֲצוּ הַזְּכוֹת הַסִּירוּ רַע מֵעַלְלֵיכֶם מִנְגֵד עֵינַי חֲדְלוּ הָרַע. יז לְמַדּוּ הַיֵּטֵב דְרָשׁוּ מִשְׁפָּט אֲשֶׁרוֹ חֲמוּץ שְׁפָטוֹ יִתּוּם רִיבוֹ אֲלִמְנָה (ישעיה א' 17-15)

הניגוד הבולט ביותר שבין תפיסתו של חגי לבין תפיסתם של קודמיו, עולה נוכח דבריו של ירמיה הנביא שניבא על יהודה בשלהי ימי הבית הראשון. לדבריו של ירמיה על העם להכיר בכך שתפיסתם כי עצם קיומו של בית המקדש, מגן עליהם מכל פורענות ועל כן הם יכולים לעבור על המצוות החברתיות הינה שגויה מן היסוד:

י. וּבְאַתֶּם וְעַמְדַתְּם לִפְנֵי בַבֵּית הַזֶּה אֲשֶׁר נִקְרָא-שְׁמִי עָלָיו וְאַמְרַתֶּם נִצְלָנוּ לְמַעַן עֲשׂוֹת אֵת כָּל-הַתּוֹעֵבוֹת הָאֵלֶּה (ירמיה ז' 10). על פי השקפתו של ירמיהו רק אם יקפיד העם על קיומן של מצוות מוסריות יזכו להגנתו של האל. ועוד יוצא ירמיהו בחריפות נגד תפיסת העם את המקדש במילים:
ד אֶל-תִּבְטְחוּ לָכֶם אֶל-דְּבַרֵי הַשִּׁקָּר לְאִמֹר הֵיכַל ה' הֵיכַל ה' הֵמָּה. ירמיה ז' 4).
כיצד אם כן ניתן להבין את עמדתו של חגי בנוגע לחשיבותו העליונה של בית המקדש, ביחס לעמדתם של הנביאים שקדמו לו? האם חגי יצא נגד המסורת הנבואית? האם חגי עיצב מסורת נבואית חדשה?

מדוע נביאי בית ראשון ראו את המקדש והפולחן בו משני?

על מנת שנוכל לענות על שאלות אלו עלינו לבחון בראש ובראשונה את השקפתם של נביאי הבית הראשון, ביחס לעליונותו של המוסר על הפולחן. עיון בספרות המקראית שאינה מבית מדרשם של הנביאים הקלאסיים ימי הבית הראשון, חושפת כי עמדתם ביחס לחשיבותו המשנית של הפולחן ביחס למוסר, הינה מהפכנית. בתורה עצמה אין השקפה על פיה יש עדיפותו של המוסר על הפולחן.³ עיון בחוקי התורה מלמד כי לא ניתן להבחין בהעדפת האחד מהם על פני השני שכן "גם המוסר גם הפולחן נתפסים... כמצוות אלהים, כהבעת הרצון האלוהי העליון על כל".⁴

נראה אם כן כי את תפיסתם של נביאי הבית הראשון את עליונות המוסר על פני הפולחן, יש לתלות ברקע המדיני והחברתי לאורו פעלו. הנביאים הקלאסיים החלו לפעול במחציתה של המאה השמינית לפנה"ס

³ ב' אופנהיימר, נבואה, אנציקלופדיה מקראית ה', ירושלים, 1977, עמ' 706 ש', א', ליונשטאם, אנציקלופדיה מקראית ב', דת ישראל, עמ' 756.

⁴ ליונשטאם, שם, עמ' 745.

בימיהם של ירבעם בן יואש ועוזיהו. בתקופה שקדמה לעלייתם, נחלה ישראל מפלות קשות במלחמות עם ארם, ואלו נמשכו עד לניצחוננו של ירבעם השני והבסתו אותם. מלחמות אלה הותירו את חותמן בחברה הישראלית הקדומה. כתוצאה מן הלחימה הממושכת נוצר קיטוב מעמדי, בין ההמונים שהתרוששו לבין אלו שהתעשרו במהלך המלחמות ובייחוד עם כיבושם של שטחים חדשים. קיטוב זה הביא למצב שבו עשירי העם, ניצלו את מצוקתם של ההמונים - הם שדדו, רימו ועיוותו את הדין. עם העושר גברה ההוללות, וזו לא פסחה על עבודתם הפולחנית. לצד העלאת קורבנות לה' נהגו עשירי העם לערוך משתאות של הוללות במקדשים. על רקע השחיתות המוסרית בתקופתם, החלו לפעול הנביאים הקלאסיים אשר הטיפו להעמדת המוסר כערך דתי עליון.⁵ על רקע תהליכים אלה ניתן להבין מדוע הפנו נביאי בית ראשון את תוכחותיהם אל ההתנהגות המוסרית של העם והקטינו את ערכה של העבודה הפולחנית במקדש. העמדת הצורך בשינוי ההתנהגות החברתית היא המפתח לתיקון החברה, על פי תפיסתם של נביאים אלה, ובהתאם לתפיסתם ייחסו משקל רב יותר להתנהגות המוסרית מאשר להתנהלות הפולחנית.

מדוע חגי רואה בבנין המקדש את התרופה לתחלואי התקופה?

בדומה לעמדתם החדשנית של נביאי הבית הראשון, שהתגבשה נוכח הלכי הרוח בזמנם, כך יש להבין את האופן שהתפתחה תפיסתו החדשנית של חגי ביחס לקודמיו. תפיסתו הנבואית של חגי התעצבה נוכח שיבתם של גולי בבל ארצה. העם שב לארצו מן הגלות בעקבות ההיתר של כורש בו הוא ראה את מבשרה של הגאולה, (ישעיה מד 28). אולם שבי ציון נקלעו למבוכה רבה נוכח המכשולים בהם נתקלו עם שיבתם אליה, מכשולים כלכליים פוליטיים ומדיניים. אלה הקשו להגשים את החלום הנכסף - הקמתו של בית המקדש השני בירושלים. נוכח הקשיים הללו, החלו לעלות ספקות בליבו של העם, האם אכן באה הגאולה? האם זהו הזמן הנכון? ספקות אלו מצאו את ביטויין בראשית דברי חגי בנבואתו, בהם הוא תולה את הפסקת מלאכת בניית המקדש בסברתו של העם כי עדיין לא הגיעה העת לכך (חגי א' 2).

נבואת שבעים השנה - חלק מספקנותו של העם

בציטוט דברי העם לא מובא נימוק לטענת העם, כי עדיין לא הגיעה העת לבניית בית המקדש. על פי חלק מהפרשנים יש להבין את דברי העם, לאור נבואתו של ירמיה בנוגע לשבעים השנים שבהן אמורה להיות גלות וגאולה.

יֵא וְהִיְתָה כָּל-הָאָרֶץ הַזֹּאת, לְחֶרֶבָה לְשָׁמָּה; וְעָבְדוּ הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה, אֶת-מֶלֶךְ בָּבֶל--שְׁבַעִים שָׁנָה.
יִב וְהָיָה כְּמֵלֵאוֹת שְׁבַעִים שָׁנָה אֶפְקֹד עַל-מֶלֶךְ-בָּבֶל וְעַל-הַגּוֹי הַהוּא נְאֻם-ה', אֶת-עֲוֹנֵם--וְעַל-אָרֶץ
כְּשָׂדִים; וְשָׁמַתִּי אֹתוֹ, לְשִׁמְמוֹת עוֹלָם. יֵג וְהַבְּאוֹתִי (וְהִבְּאוֹתִי) עַל-הָאָרֶץ הַהִיא, אֶת-כָּל-דְּבָרֵי

⁵ ליונישטאם, שם, עמ' 756-755. חשוב לציין כי אין לראות בדבריהם של הנביאים הקלאסיים בגנות הפולחן, משום התנגדות עקרונית לעבודתו הפולחנית של האל, שכן התנגדותם מכוונת לבעלי הפולחן, אלה לא השכילו להבין כי עבודתם לא תתקבל על ידי האל, כל עוד לא ישמרו על המצוות המוסריות שציווה אותם. י' ש' ליכט, קרבן, אנציקלופדיה מקראית ז', עמ' 230.

אֲשֶׁר-דִּבַּרְתִּי עֲלֶיהָ--אֵת כָּל-הַפְּתוּב בַּסֶּפֶר הַזֶּה, אֲשֶׁר-נִבְּא יְרֻמָּיהוּ עַל-כָּל-הַגּוֹיִם (ירמיה כ"ה 11-13).

על פי פרשנות זו, העם סבור כי עדיין לא הגיעה השעה להקמת המקדש, מפני ששבעים השנים הללו טרם הגיעו לקיצן. לאור הנאמר בחגי א' 1 השנה בה נאמרה נבואתו של חגי, היא שנת שלטונו השנייה של המלך דריווש כלומר שנת 520 לפנה"ס; לפיכך חלפו להן שישים ושש שנים מאז החורבן, כך שתקופת שבעים השנה עליה ניבא ירמיה עמדה לפקוע. דבר זה עשוי לחזק את טענתו של חגי, כי אכן מדובר בתירוץ של העם לכך שאין להמשיך בבניית בית המקדש.

בצורה חריפה יותר מובא ביטוי לכך אצל זכריה הנביא בן דורו של חגי, שהיה שותף לדרכו בעידודו של העם לבנות את בית המקדש (זכריה ח' 9-12), שכן שם מסופר על זעקת המלאך בפני ה' על כך שעל אף כי הבטיח שהגאולה תגיע לאחר שבעים שנות גלות היא עדיין לא באה: ...עַד-מָתִי אֶתֶּה לֹא-תִרְחַם אֶת-יְרוּשָׁלַם וְאֵת עַרְי יְהוּדָה אֲשֶׁר זָעַמְתָּהּ זֶה שְׁבַעִים שָׁנָה (זכריה א' 12). אפשר שגם בימי חגי תוהים שבי ציון אם הגעתם ארצה היא לשביעות רצונו או למורת רוחו של אלוהים. ואם אמנם תם מניין של שבעים השנים שבסופן אמורה לדבריו של ירמיה הנביא לבוא הגאולה?

מענה למבוכת הדור

לטענתה של שרה יפת יש להבין את דבריהם של חגי וזכריה כמענה למבוכת הדור שכן

שני הנביאים מציגים את דורם כדור הגאולה. הצעד הראשון לגאולה הוא בניית המקדש... כאן מציגים חגי וזכריה עמדה חדשה – בניית המקדש היא חובתו של העם, ופעולת אלוהים תבוא בהמשך. בניית הבית הראשון הייתה סופו של תהליך. רק לאחר שהעם בא אל המנוחה והנחלה, לאחר ש'ועברתם את הירדן וישבתם בארץ אשר ה' אלוהיכם מנחיל אתכם והניח לכם מכל איביכם מסביב וישבתם בטח' (דברים יב י), רק אז הגיעה העת לבניית המקדש. כך אומר שלמה: 'ועתה הניח ה' אלהי לי מסביב אין שטן ואין פגע רע, והנני אמר לבנות בית לשם ה' אלהי' (מלכים א ה יח-ט), וכן הוא מברך עם סיום המקדש: 'ברוך ה' אשר נתן מנוחה לעמו ישראל ככל אשר דבר' (שם, ח נו). ואולם לגבי הבית השני השתנה סדר הדברים: בניית המקדש, על ידי העם, היא תחילת התהליך, ורק לאחר בנייתו תבוא הגאולה השלמה.⁶

על אף החדשנות שבדברי חגי, ביחס לחשיבות העליונה שהעניק לבית המקדש, כתנאי לביאתה של גאולת ישראל, יש להצביע על המשותף בינו לבין קודמיו. בדומה להם אף הוא האמין כי כל פורענות המתרגשת על העם הינה עונש מאת האל על חטאיו. כמו כן אף הוא בדומה לקודמיו אשר ניבאו בזמן הגלות, האמין כי צאן מרעיתו הינו דור הגאולה וכי בימיו היא אמורה להתגשם.

⁶ ש' יפת, מקדש שבי ציון: מציאות ואידיאולוגיה - הפסקת הבנייה וחיידושה, המופיע בלינק הבא: <http://mikranet.cet.ac.il/pages/item.asp?item=13751>

חגי מבקש לגבש את העם סביב תפיסה תיאולוגית ועשייה משותפת שתפיה רוח של התחדשות ויציאה מחידלון בו היו שבי ציון נתונים. ועל כן הוא מבקש ליטול את כוחם של הנימוקים המחלישים והמלבים ספק ורפיון ידיים, ומבקש לטעת בעם כוחות מתחדשים סביב מפעל לאומי דתי.

האם העם השתכנע?

יב וישמע זרובבל בן-שלתיאל ויהושע בן-יהוצדק הכהן הגדול וכל שארית העם, בקול ה' אלהיהם, ועל-דברי חגי הנביא, כאשר שלחו ה' אלהיהם; ויראו העם, מפני ה'. יג ויאמר חגי מלאך ה', במלאכות ה'--לעם לאמר: אני אתכם, נאם-ה'. יד ויער ה' את-רוח זרובבל בן-שלתיאל פחת יהודה, ואת-רוח יהושע בן-יהוצדק הכהן הגדול, ואת-רוח, כל שארית העם; ויבאו ויעשו מלאכה, בבית-ה' צבאות אלהיהם. טו ביום עשרים וארבעה לחדש, בששי, בשנת שתים, לדרוש המלך.

לדברי חגי הסיבה למצבם הכלכלי הקשה של שבי ציון נובעת מכך שהפסיקו את מלאכת בניית בית המקדש וכי על מנת לשנות זאת עליהם להקימו. האם נפלו דבריו אלה על אוזניים קשובות? לאור המסופר בחגי א' 12-15 בהחלט כן. לא רק שמסופר בפסוקים אלה כי באופן מידי לאחר שהעם קיבל את נבואתו של חגי, הוא המשיך במלאכת הבנייה אלא אף מסופר בהם על המועד הספציפי שבו הסתיימה מלאכתם ביום עשרים וארבעה לחדש, בששי, בשנת שתים, לדרוש המלך. (חגי א' 15).⁷ מה גרם לעם לקבל את דברי חגי ולפעול לפיהם?

מה גרם לעם להשתכנע?

על פי הנאמר בחגי א' 12 נראה כי העם קיבל את דבר הנבואה של חגי בראש ובראשונה משום שהאמין כי הוא שליחו של האל... חגי הנביא, כאשר שלחו ה' אלהיהם... (חגי א' 12) הדגשת היותו של חגי שליח האל, באה לידי ביטוי בפסוק הבא שבו הוא אף מכונה מלאך ה' ויאמר חגי מלאך ה'... (חגי א' 13) ושליחותו מכונה... מלאכות ה'... (חגי א' 13).⁸ לא זו בלבד שהעם ראה בחגי את שליח האל ועל כן קיבל את נבואתו, אלא אף נאמר כי העם ירא מפני ה'... ויראו העם, מפני ה' (חגי א' 12). ממה בדיוק יראו? את הנאמר בפסוק זה ביחס לפחדו של העם מן האל ניתן להבין בשני אופנים: האחד הוא כי מקור פחדו של העם מן האל, נובע מהבנתו כי מצבו הקשה הינו תוצאה של תגובה אלוהית. השני, חששו של העם נובע מגודל

⁷ על פי פרשנים מועד זה מציין את תחילת עריכת ההכנות לבניית בית המקדש, שכן כפי הנראה הנחת היסודות חלה שלושה חודשים לאחר מכן, בעשרים וארבעה לחודש התשיעי כפי שנאמר בחגי ב' 18.

⁸ משמעות כינויו של הנביא – 'מלאך ה', כשליח האל מסתברת אף מן הכתוב בדברי הימים ב' ל"ו 14-15, שם מכונים הנביאים 'מלאכי האלוהים'. אפשרות נוספת להבנת משמעות הכינוי היא, כי אכן מדובר בשליח ה', אך שליח זה הוא אינו חגי הנביא, אלא מלאך ה', שייתכן וחגי קיבל ממנו את דבר הנבואה שמסר לעם. חיזוק לאפשרות פרשנית זו עולה

מן הנאמר בזכריה, שם מוזכר מלאך ה', אשר פירש עבור זכריה הנביא את אשר נגלה לו במראה הנבואה (זכריה א' 9).

המשימה שלפניו, כלומר בניית בית המקדש. אפשרות זו מסתברת לאור אזכור יראתו של העם מפני ה' בסמיכות לכך שנאמר כי ה' איתם ... אָנִי אֶתְכֶם, נְאֻם-ה' (חגי א' 13).
וודאי סייע לקבלת דברי חגי גם השינוי שחוללו החורבן והגלות: ראיית האירועים כעונש לבני יהודה, זיכור את האמונה המונותאיסטית ואמונה כי יש לשמוע בקול הנביאים.
נראה אם כך, שהגורם שהביא לידי שכנועו של העם להמשיך במלאכת בניית בית המקדש, היה הבנתו כי זהו רצון האל, זאת באמצעות נבואת חגי שליחו.

תוך זמן קצר מאד חל שינוי בהלך רוחו של העם. לפי הפסוק הראשון של חגי הוא ניבא בשנת שתיים לדרייוש, הלוא היא שנת 519. שלוש שנים אחר כך ב 516 לפנה"ס כבר עמד בית המקדש השני על תילו. נראה כי לעיתים עמידה נחרצת מול דחיינות, מול סיבות נימוקים ותירוצים שנותן אדם לעצמו, מסייעת להתנער מהלך רוח של ריפיון וחוסר עשייה ולהתחיל לפעול. זהו תפקידו ההיסטורי של חגי הנביא.

סיכום

במאמר זה עסקנו בשאלה: מה הביא לידי בניית בית המקדש השני בירושלים כנגד כל הסיכויים? כיצד ייתכן ששבי ציון הצליחו במלאכת הבנייה, נוכח הקשיים העצומים שבהם נתקלו, הן מבחינה כלכלית והן מבחינה פוליטית ומדינית? לאור העיון בחגי א', נראה כי יש לקשור את הצלחתם זו של שבי ציון, באישיותו והתנהלותו יוצאות הדופן של חגי הנביא. חגי כיהן כנביא באחת התקופות הקשות ביותר שידע העם, בתקופת שיבת ציון שבה חלומו לשקם את חייו בארץ, לאחר עשרות שנות גלות בא אל שברו. אולם מצבו הקשה של העם, לא מנע מחגי להתייצב מולו בנחישות ובתקיפות ולבקר אותו על התנהלותו. לא זו בלבד שהתנהלותו מנוגדת להתנהלותם של נביאים שקדמו לו, אשר הרבו לנחם את העם ולעודדו בעיתות משבר, אלא שחגי אף הביא לידי ביטוי בנבואתו רעיונות חדשים ומהפכניים – בית המקדש הינו ערך דתי ולאומי עליון! כל אלו הם שסייעו בידו להוציא את העם מאדישותו, להקים את בית המקדש השני בירושלים ובכך להגשים סוף סוף את חלומו! לא בכדי חגי זכה לתואר 'מלאך ה' שכן "לתאר כזה ולציות כזה לא זכה שום נביא בישראל".⁹

ביבליוגרפיה

עולם התנ"ך: תרי עשר ב', תל אביב: דברי הימים, 1999.

תורה נביאים וכתובים עם פירוש 'דעת מקרא', ירושלים, 1970-1989.

⁹ ב' לוריא, חגי הנביא ומקומו בחידוש העצמאות, המופיע בלינק הבא:
<http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=14142>

עולם התנ"ך: ישעיה, תל אביב: דברי הימים, 1999. ב' אופנהיימר, נבואה, **אנציקלופדיה מקראית ה**, ירושלים:
מוסד ביאליק, 1978, עמ' 690-730.

ש', א', ליונשטאם, **אנציקלופדיה מקראית ב'**, דת ישראל, ירושלים: מוסד ביאליק, 1978 עמ' 724-771.

י' ש' ליכט, קרבן, **אנציקלופדיה מקראית ז'**, ירושלים: מוסד ביאליק, 1981 עמ' 222-234.

ש' יפת, **מקדש שבי ציון : מציאות ואידיאולוגיה - הפסקת הבנייה וחידושה**, המופיע בלינק הבא:

<http://mikranet.cet.ac.il/pages/item.asp?item=13751>

ב' לוריא, **חגי הנביא ומקומו בחידוש העצמאות המופיע בלינק הבא:**

<http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=14142>